

Jaargang 5 - nummer 4 - oktober 2017

koppel

beleef de natuur!

Gezamenlijke uitgave KNNV en IVN
in Noord West Overijssel

AGENDA KNNV en IVN

Periodieke bijeenkomsten

De vogelgroep IVN houdt in de maanden september t/m april haar avonden op elke tweede dinsdag van de maand in 't Hoogthij, Oldemarktseweg 117, Steenwijkerwold. In mei en juni wordt er een excursie voor de groep georganiseerd.

De vlinder- en libellenwerkgroep houdt in de maanden oktober tot en met april haar avonden op elke eerste maandag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk.

De plantenwerkgroep houdt in de maanden oktober tot en met april (m.u.v. december) haar avonden op elke eerste woensdag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk. In de maanden mei en juni worden inventarisaties uitgevoerd.

De geologiewerkgroep houdt in de maanden oktober tot en met april haar avonden op elke tweede dinsdag van de maand (tenzij anders vermeld) in De Meenthe, Stationsplein 1 te Steenwijk. Jaarlijks wordt een (meerdaagse) werkgroepexcursie gehouden. Op de webpagina van de KNNV afdeling is het actuele programma vermeld.

De gezamenlijke lezingen van KNNV en IVN worden in de maanden oktober tot en met maart (februari in combinatie met de KNNV ledenvergadering) gehouden op de derde maandag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk.

Let op: de decemberlezing wordt gehouden in het vestzaktheater van De Meenthe, Meentheplein 1, Steenwijk.

Agenda 4e kwartaal 2017

oktober

2	Bijeenkomst Vlinder- en libellenwerkgroep
4	Bijeenkomst Plantenwerkgroep
7	IVN-ledendag
10	Bijeenkomst Geologiewerkgroep
10	Bijeenkomst IVN vogelgroep
16	Lezing over de ijsvogel

november

6	Bijeenkomst Vlinder- en libellenwerkgroep
8	Bijeenkomst Plantenwerkgroep
11	Ravondag te Nijmegen meer info: www.ravon.nl
14	Bijeenkomst Geologiewerkgroep
14	Bijeenkomst IVN vogelgroep
20	Lezing over kleine marterachtigen

december

2	Sovon-, Vogelbescherming- en NOU-dag, Ede meer info: www.sovon.nl
4	Bijeenkomst Vlinder- en libellenwerkgroep
9	Florondag te Nijmegen meer info: www.floron.nl
12	Bijeenkomst Geologiewerkgroep
12	Bijeenkomst IVN vogelgroep
18	Lezing over de Wadden en de Waddeneilanden Ameland en Terschelling. Let op: deze lezing wordt gehouden in het Vestzaktheater van De Meenthe

Bij de voorplaat

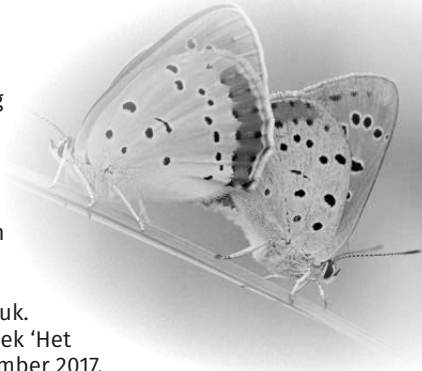
De paring van de Grote vuurvliinder

In de ruim 21 jaar die ik in de Kop van Overijssel woon mag ik de Weerribben mijn achtertuin noemen. Als natuurfotograaf ben ik, als het enigszins kan, bijna dagelijks in de natuur.

Op 7 juli 2017 was ik op pad in de Weerribben met boswachter Egbert Beens. Wij zagen veel grote vuurvinders en zilveren manen en toen plotseling een paring van de grote vuurvliinder. Het was voor het eerst in de 21 jaar die ik hier woon dat ik dit mocht meemaken. De dag kon niet meer stuk.

Deze foto is een geweldige aanvulling voor mijn nieuwe boek 'Het land van de Grote vuurvliinder'. Dit boek verschijnt in november 2017.

Philip Friskorn

COLOFON

"Koppel", jaargang 5, nummer 4, vierde kwartaal 2017.

Natuurtijdschrift "Koppel" is een gezamenlijke uitgave van de KNNV en het IVN.

Redactie: Greet Sanderse, Rolf Kranenburg, Emile de Leeuw

Vormgever: Dirk Koopmans

Drukwerk: drukkerij Bijzonderdruk te Steenwijk

Belangrijke informatie voor het aanleveren van kopij:

- graag op A4 formaat, via de mail en als platte tekst (zonder opmaak).
- geen pdf bestand, foto's als een apart bestand en zo groot mogelijk versturen (min. 500 KB)

Het volgende nummer verschijnt per 1 januari 2018.

Kopij hiervoor graag **vóór 1 december 2017**

Redactieadres: E-mail redactiekoppel@gmail.com

1 Agenda KNNV en IVN	15 De blauwe kikker
3 Bij de voorplaat	18 Wandeling door het Woldlakebos, verslag van de libellenexcursie
3 Colofon	20 Over de onvergetelijke IVN-zomerweken van Colette de Haas
4 Van de redactie	21 Wandeltip Berkenheuvel
4 Van de voorzitters	24 Excursies en lezingen in het 4e kwartaal
5 Oproepen en mededelingen	27 Activiteiten van de geologie-groep
6 Roodborsttapuiten in de Weerribben	29 Uit het IVN-bestuur
8 Het Eksternest	30 Besturen KNNV en IVN
10 Kevers gepantserde insecten, "een voorproefje"	31 Werkgroepen KNNV en IVN
12 Wat is een waterrat	

Van de redactie

De zomer is helaas weer voorbij en de herfst is aangebroken. In plaats van een “herfstige” voorpagina nog een herinnering aan de zomer in de vorm van een heel bijzondere foto van de paring van de grote vuurvlinder. De foto is gemaakt door Philip Friscorn, van wie nog een aantal andere prachtige foto's in dit nummer zijn opgenomen.

Onze oproep in de vorige Koppel om ons toch vooral veel foto's toe te zenden, die in dit nummer door de voorzitters nog eens wordt herhaald, heeft succes gehad. We bedanken allen die hieraan gehoor hebben gegeven. Ga zo voort!

In dit nummer zijn o.a. bijdragen opgenomen

van Dick Woets over roodborsttapuiten, van Philip Friskorn over eksters als bijzondere nestbouwers, van Ton Bode over de waterrat. Ben Prins geeft vast een “voorproefje” van de lezing, die hij in januari denkt te geven over kevers. Theo van de Graaf verrast ons niet alleen met een nieuwe wandeltip maar laat ons ook delen in de door hem waargenomen blauwe kikker waarvan de foto de achterpagina siert. Door Adrie Janne Westerneng tenslotte wordt Colette de Haas in het zonnetje gezet voor alle onvergetelijke zomerweken, die ze voor het IVN sinds 1987 heeft georganiseerd. Rest de redactie u allen een zonnige nazomer en een mooie herfst toe te wensen.

De voorzitters laten u weten ...

Het is eind augustus als we dit schrijven en we merken dat de toeristenstroom alweer aan het afnemen is. We gaan er vanuit dat de grote hoeveelheid mensen die ons mooie gebied komen bezoeken, hebben genoten van de natuur in onze omgeving. Vooral het nationale park mag zich altijd in een grote belangstelling van natuurliefhebbers verheugen. Zij nemen hun ervaringen weer mee naar alle windstreken waaruit zij afkomstig zijn. Via onze excursies in de zomerperiode horen wij altijd zeer lovende geluiden en het is dan ook altijd weer erg leuk om voor zulk enthousiast publiek te mogen gidsen.

Tijdens een kampeervakantie van KNNV en IVN in de Peelregio, werd door een deelnemer die de IVN zomerweek meemaakte, enthousiast verteld over wat daar allemaal te beleven viel. En terwijl die IVN zomerweek, die dit keer in Noord-Brabant Oisterwijk gehouden werd, in volle gang was, werd er achter de schermen alweer druk gewerkt aan de campagne van de paddenstoelen voor dit najaar. De superkrachten van de paddenstoelen staan dan centraal. Er komt een speciale website

over paddenstoelen met weetjes, doe-tips en leuke gratis downloads. Overigens viel er in die kampeervakantie al veel te beleven op het gebied van de paddenstoelen. Dankzij de soms overvloedige regenval waren er al vruchtlichamen van meerdere soorten te zien. De biefstukzwam, paddenstoel van het jaar 2017, werd tijdens de gehouden excursies niet gevonden. Maar het aantal paddenstoelen toonde aan dat de herfst al in aantocht is. Dat zullen we zeker weten als dit nummer van Koppel op de mat valt.

Het valt ons op dat er ontzettend veel foto's worden gemaakt. Dat wordt lekker nagenieten als het weer wat killer wordt. Dit brengt ons ook op de vraag aan alle (hobby)fotografen om digitaal beeldmateriaal ter beschikking te stellen van de redactie van Koppel. Als er een goede beeldbank van soorten uit onze omgeving kan worden opgebouwd, dan kan de redactie daaruit putten en ons tijdschrift van mooie illustraties voorzien. En mooie illustraties zullen we zeker tegenkomen bij de lezingen die dit najaar worden gehouden. IJsvogel, kleine marterachtigen en

de schoonheid van de Wadden staan daarbij centraal.

Tot slot maken wij u graag attent op het nieuwe digitale platform voor alle groene vrijwilligers in Overijssel. Hierop is een overzicht te vinden van alle groene vrijwilligersorganisaties in Overijssel. Interessante vacatures en leuke ad hoc klussen maar ook informatie over nieuwe cursussen en inspirerende verhalen van vrijwilligers. Zie op www.groenbezig.nl. Maar de oproepen voor vrijwilligers in onze eigen gelederen zijn u vast niet ontgaan.

Reacties zijn en blijven welkom.

Rian Hoogma en Ton Bode

Oproepen en mededelingen

* Aandacht voor de biefstukzwam

In Koppel nummer 2 van dit jaar, het aprilnummer, werd aandacht gevraagd voor soorten waarvoor dit jaar bijzondere aandacht wordt gevraagd. Een voorstel van de Mycologische vereniging voor een 'paddenstoel van het jaar' ontbrak nog in het overzicht. Op 6 augustus luisterde ik, Ton Bode, naar het radioprogramma Vroege Vogels, waarin een lid van de landelijke

paddenstoelenvereniging aan het woord kwam. Hij vertelde dat door zijn vereniging de biefstukzwam is uitgeroepen tot paddenstoel van het jaar. Verse exemplaren van deze soort kunnen van augustus tot november worden gevonden. Omdat de biefstukzwam in deze periode vruchtlichamen vormt, wordt de aandacht nu pas op deze boeiende zwam gericht. Zijn naam heeft hij te danken aan zijn uiterlijk. De aan de stamvoet van loofbomen, vooral eik en tamme kastanje, groeiende vruchtlichamen lijken zeker in het verse stadium sprekend op een malse biefstuk. Ook op de stronken van geveld eiken kan de biefstukzwam worden gevonden. Hij leeft op het dode hout van de nog levende boom, maar kan na het afsterven van de boom nog wel enige tijd doorgroeien.

De Mycologische vereniging wil graag meer inzicht verwerven in de mate waarop de biefstukzwam, zowel in als buiten natuurgebieden, voorkomt. Weet u dus een plek waar de biefstukzwam gedijt, dan kan uw vondst via waarneming.nl worden doorgegeven.

Auteur: Ton Bode

* Zaterdag 7 januari 2018 Nieuwjaarsbijeenkomst IVN en KNNV

Hoewel nog vroeg menen wij er toch goed aan te doen de lezers van Koppel alvast te attenderen op de datum van de gezamenlijke Nieuwjaarsbijeenkomst 2018 van IVN en KNNV.

De nieuwjaarsbijeenkomst wordt jullie aangeboden en wordt deze keer gehouden in Dorpshuis De Slinger te Ossenzijl.

Dit keer geen gezamenlijke wandeling maar een gezellig samenzijn onder het genot van een drankje en een hapje.

Van 16.00 tot 18.00 uur bent u van harte welkom

Wij hopen dat velen van u op zaterdag 7 januari aanwezig zullen zijn om elkaar een voor-spoedig Nieuwjaar te wensen.

Opgave per direct doch uiterlijk een week van te voren bij Rian Hoogma telefoonnummer 0521362279 of per e-mail jagerhoogma@hotmail.com

Adres: Dorpshuis De Slinger

G.B. Kooijstraat 18

8376 HK Ossenzijl

Roodborsttapuiten in De Weerribben

In het rechtlijnige en landschappelijk saai landschap van de Wieringermeerpolder zag ik in mijn jongensjaren nooit een roodborsttapuit. Toen ik 21 was en mijn territorium begon uit te breiden, kwam ik de soort voor het eerst tegen in de duinen van het Zwanenwater, waar hij jaarlijks met enkele paren broedde in duinvalleien met heide. Eenmaal had ik het geluk, na een urenlange observatie zijn nest aan te treffen: het lag op de grond in een heel dichte vegetatie van heide en grassen en kon door de vogels slechts bereikt worden via een piepklein gaatje in de wirwar van planten. Op afstand heb ik daarna nog vaak naar de voer aandragerende vogels liggen kijken; een mooiere zangvogel ken ik namelijk niet in onze duinen. Het was een schitterende ervaring, hen heel omzichtig naar het nest te zien gaan. Kortom: genieten!

Na mijn inventarisaties daar vertrok ik echter naar De Weerribben, waar ik me sterk aangetrokken voelde door het schitterende laagveenmoeras en door de drie soorten kiekendieven die er tot broeden kwamen. Daarmee verdween de roodborsttapuit voorlopig uit mijn leven. In alle avifauna's en broedvogelatlassen van Sovon werd hij in die jaren een broedvogel genoemd van zandgronden met heide en van

agrarisch cultuurland met nog ruige hooilanden en wat verspreide struiken. Voor de periode 1973-77 geeft Teixeira (1979) een schatting van 4100 à 5800 paar, waarvan driekwart op cultuurland broedde. In de jaren daarna nam de soort af, in het bijzonder in die agrarische gebieden, vanwege de intensivering van het graslandbeheer. We kennen de problemen onderhand door en door: ontwatering, dominantie van raaigras, overbemesting en een zeer intensief maaibeleid, gepaard gaande met het verdwijnen van een bloeiend insectenleven. In de jaren tachtig telde Nederland nog maar 1600 tot 1800 paren, waarvan slechts een derde voorkwam in cultuurland (Bijlsma et al. 2001). Omstreeks 2000 was het aantal echter weer toegenomen tot 6500 à 7000 paar, vooral op de heidevelden (Sovon 2002).

Terug naar De Weerribben (daar wilden we immers heen?). Op 2 juni 1975 ontdekte ik tot mijn grote verbazing aan de Hoogeweg een hevig alarmerend paartje, dat na mijn verwijdering intensief met voer inviel op een hoger gelegen kop in vochtig rietland. Toen ik het nest exact gelokaliseerd had en het probeerde te vinden, leverde dat veel alarmeren, maar geen nestvondst op. Nadere observaties op 3-7 juni leerden mij dat de invalsplek van

de voerende vogels zich geleidelijk enkele meters verplaatste, zodat de niet vliegvlugge jongen al op 2 juni het nest verlaten moeten hebben. Dat doen op de grond broedende zangvogels regelmatig. Na 7 juni waren de vogels verdwenen. Het betrof een incidenteel, maar zeker broedgeval, bij mijn weten het eerste in Nederland in laagveenmoeras.

De jaren daarna zag ik in het winterhalfjaar tot 1979 af en toe een roodborsttapuit in het rietland, maar tot broeden kwam de soort er niet meer. Daarna was het met waarnemingen gebeurd. Ook kwam zij als broedvogel niet voor in De Wieden (Brandsma et al. 2016). Wel veranderde er iets in het beheer, wat voor de roodborsttapuit nieuwe kansen creëerde: de veenbagger van nieuw uitgegraven trekgraten werd niet langer op de ribben gegooid, maar via een buizenstelsel geloosd op enkele baggerdepots. Na het inklinken van de drassige grond ontstond er een hoger gelegen ruigte met riet en tal van 'onkruiden' en struweel van berk en braam. De zich landelijk uitbreidende roodborsttapuit ontdekte in deze wat hoogveenachtige situatie een nieuwe broedbiotoop. Ook door verdroging en verruiging in delen van de polder Wetering-West werden door runderen begraaide zeggenvelden met enige struikopslag meer geschikt voor broe-

dende roodborsttapuiten.

In 1998 en 1999 stelde StaatsBosBeheer(SBB) 0 tot 1 resp. 2 broedparen vast, maar deze worden niet vermeld door Brandsma et al. (2016). Waarschijnlijk is deze telling van SBB achteraf onvoldoende betrouwbaar gebleken. Pas vanaf 2002 keert de roodborsttapuit definitief als broedvogel in De Weerribben terug, aanvankelijk met 2 paar, maar geleidelijk toenemend tot 25 paar omstreeks 2015. In de eerste jaren kwamen alle paren voor in de polder Wetering West, in de door koeien begraaide zeggenveldetias daar en op een baggerdepot aan de Rietweg. Dat baggerdepot heeft men inmiddels grotendeels afgegraven, maar de soort hield voet bij stuk en broedt nu zelfs in natte rietlanden met kleine lisdodde erin, waar zijn biotoop zelfs overlap vertoont met dat van de al even schitterende Blauwborst. De roodborsttapuit heeft dus een nieuwe biotoop gevonden die uniek lijkt in Nederland. Sinds 2007 broedt zij ook in toenemende mate in De Wieden. De totale populatie in het Nationaal Park bedroeg omstreeks 2015 60 tot 85 paar (Brandsma et al. 2016).

Deze zomer zagen Susan Oosterlaar en ik een paartje aan de Hoogeweg, waarvan we mannetje en vrouwtje schitterend konden fotograferen op hun uitkijkpaaltje, van waaraf ze voedselvluchtjes maakten en insecten op de gemaaide ribben vingen. Die brachten ze dan naar hun jongen, die net aan de andere kant van de weg verbleven. Hierbij de mooiste foto's, al is het mannetje al aan zijn zomerruil begonnen.

Literatuur

- * Brandsma, O., J. Bredenbeek & R. Messemaker. 2016. Vogels van het Nationaal Park Weerribben-Wieden. Uitgave Natuurmonumenten e.a.
- * Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- * SOVON Vogelonderzoek Nederland. 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij

& European Invertebrate Survey – Nederland. Amsterdam.

* Teixeira R.M.1979. Atlas van de Nederlandse Broedvogels. SOVON/Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. 's-Graveland.

*Woets, D. 1985. Vogellevens in De Weerribben. Stichting Vrienden van De Weerribben, Steenwijk.

Auteur en foto's Dick Woets

Het Eksternest

Dat vogels bijzondere bouwwerken kunnen maken is algemeen bekend. Denk maar eens aan weervogels, de buidelmees of de staartmees. In de rij van bijzondere nestbouwers behoort in ons land zonder twijfel de ekster (*Pica pica*).

De bouw gaat van start

Eksters maken van hun nest een bijzonder bouwwerk. Ze beginnen met het maken van een nestkom en daarna wordt er een bolvormig dak op gebouwd met één kleine invliegopening. Het nest bestaat uit 1000 tot 1200 takken en wordt gebouwd in 12-16 weken.

De nestkom wordt steeds groter

Soms zie je dat er medio december reeds begonnen wordt met de bouw. Als de gehele

constructie klaar is wordt de nestkom bekleed met klei en mos.

De nestkom groeit

Soms hoor je zeggen dat eksters een dak op hun nest bouwen tegen de regen. Dit is een groot misverstand. Het nest heeft een kleine invliegopening, net groot genoeg om de ekster toegang te verschaffen. De jongen worden vaak door de zwarte kraai uit het nest gehaald. Door de invliegopening zo klein te maken kan de veel grotere zwarte kraai niet bij de jonge eksters komen. Een ekster weegt ruim 200 gram, een zwarte kraai ongeveer 600 gram. De ekster lijkt groot door de lengte van zijn staart, vooral mannetjes hebben een lengte van 48 cm inclusief staart. De jongen kruipen na ca. 20 dagen broeden medio mei uit het ei en daarna blijven ze drie tot vier weken in het nest.

Het nest zit meestal hoog in de vork van een boom. In de buurt van het eksternest zie je veelal enkele simpele kleine nesten die niet bewoond worden.

Dit zijn "speelnesten", gebruikt om de jongen instructies te geven. In de duinen vind je eksternesten in duindoorns. Die nesten hebben meestal geen dak. Door de scherpe doorns

Het dak zit er op

van deze struik zijn de jongen daar veilig en onbereikbaar voor de zwarte kraai.

Een slordig speelnest

Jonge eksters zijn pas in hun derde levensjaar volwassen en klaar om een eigen territorium

um te gaan bezetten. Tot de ouders aan een nieuw broedseizoen beginnen zijn ze vaak in het territorium van de oude vogels te vinden. Daarna worden ze er uit gejaagd en vormen de tweedejaars-vogels vaak luidruchtige groepen,

Eksternest boven de boomgrens in Noorwegen

laten we ze hangjongeren noemen. Ze maken soms veel herrie vooral als er een huiskat in buurt is, zo waarschuwen ze elkaar voor gevaar. Tenslotte moet de fabel uit de wereld worden geholpen dat er eksternesten gevonden zijn vol met gouden en zilveren sieraden. Dit is nog nooit aangetoond. Wat wel zo is, is dat eksters van diverse voorwerpen houden, vooral gekleurde. Daar spelen ze mee, ze verstopten en sorteren ze. Maar daarover mogelijk later meer.

Auteur en foto's Philip Friskorn

De oude eksters verjagen de jongen uit territorium

"KEVERS, GEPANTSERDE INSECTEN", een voorproefje

Het leek mij een goed idee om u als voorproefje van de lezing op 15 januari alvast wat over kevers te vertellen. Niet te veel, want anders blijft er weinig verrassends over voor de lezing zelf.

Het immense rijk van de insecten bestaat uit vele, totaal verschillende groepen. De kevers vormen daar slechts één van, maar dan wel de grootste, met wereldwijd de meeste soorten. Ook in ons land zijn er vele duizenden soorten kevers, ieder met z'n eigen levensstijl en verspreiding. Van klein tot groot, van onaanzienlijk tot opvallend, van zeldzaam tot algemeen, iedere soort heeft z'n eigen verhaal. Soms weinig zeggend, soms zo onverwacht interessant, dat je er vele avonden over zou kunnen vertellen.

Uit de veelheid aan onderwerpen heb ik er een paar gekozen om in de "Koppel" op te nemen Twee ervan volgen hieronder.

DE AARDAPPELETERS

U kent waarschijnlijk wel het schilderij met deze naam van Vincent van Gogh, dat ontstaan is aan het einde van de negentiende eeuw. Op dit schilderij zien wij een boerenfamilie die, zittend rond een tafel, gezamenlijk uit een schotel aardappelen eet. De aardappel was toen al eeuwen eerder door de Spanjaarden uit Zuid-Amerika naar Europa gebracht en groeide na een tijd van aarzeling, uit tot een belangrijk volksvoedsel vol zetmeel en vitamine-C.

Die aarzeling was terecht. De aardappel behoort immers tot de familie van de Nachtschaden, waarvan in veel gevallen zowel het loof als de vrucht uiterst giftig is. En dat geldt dus ook voor de aardappelplant. Waarom, zo dachten de boeren in het begin, zou je dan de knol zonder gevaar kunnen eten? Inderdaad blijkt ook de knol giftig, als deze boven de grond is komen te liggen en door het zonlicht groen is gekleurd. Maar zolang de knol onder de grond verborgen blijft, is het eten van de aardappel zonder gevaar. Dit in tegenstelling tot de bovengrondse delen, die wel giftig zijn en dus oneetbaar.

Oneetbaar? Dat geldt niet voor een prachtig oranje-gele kever met tien zwarte lengtestre-

pen en voor zijn fel oranje gekleurde larven. De ouders en hun kinderen zijn dol op aardappel- en zijn in staat hele aardappelvelden kaal te vreten en de aardappel- en loofstoppelen volledig te laten mislukken. Bovendien zijn ze door het eten van giftig blad ongenietbaar. Om die reden lusten vogels ze niet en kan hun aantal niet in toom worden gehouden.

Ik heb het over de beruchte en vraatzuchtige coloradokever, een grote vertegenwoordiger van de bladhaantjes, waaronder zich vele opvallend gekleurde soorten bevinden. Oorspronkelijk had de coloradokever heel andere nachtschaden als waardplant. Sterker nog; de wilde aardappel groeide uitsluitend ten westen van het Andesgebergte, terwijl het zwaartepunt van de verspreiding van de coloradokever zich juist ten oosten van de Andes bevond, rond het westen en noordwesten van het Caraïbisch gebied. De twee verspreidingsgebieden overlaptten elkaar dus niet.

Pas op het moment, dat de aardappelteelt in de Verenigde Staten zich ging uitbreiden tot in de gebieden, waarin de coloradokever van nature voorkwam, ging het mis. Toen ontdekte de kever een nieuwe voedselbron, die massaal aanwezig was. En vanaf dat ogenblik, rond het midden van de negentiende eeuw, werd die prachtige kever de nachtmerrie van de aardappelkwekers in zowel Noord-Amerika als in Europa, waar de kever inmiddels via de aardappelhandel ongewild was geïmporteerd. In het begin heeft men in Europa de kever nog met succes kunnen bestrijden. Toen waren de besmettingshaarden klein. Maar allengs kreeg de coloradokever hier steeds meer "poten" aan de grond. Er was geen houden meer aan. In 1935 dook de kever op in België, een paar jaar later in Nederland. Met man en macht ging men die aardappeleter te lijf. Het leger werd ingezet. Zelfs kinderen werden gebruikt om aardappelplanten naar deze kwelgeest af te zoeken. Ik kan mij nog herinneren, dat ook ik er op uit werd gestuurd om in volkstuin- tjes coloradokevers te verzamelen....

Die tijd is voorbij. Nu zijn er heel wat effectievere methoden om de coloradokever te

bestrijden, zoals spuiten met insecticiden! Dat daarbij zowel vriend als vijand het met de dood moeten bekopen, telt in onze egocentrische welvaartsmaatschappij niet mee. Nog steeds worden aardappelvelden jaar na jaar met sterke verdelgungsmiddelen tegen ongedierte behandeld en het loof doodgespoten. In dat soort gebieden komt die gestreepte gele kever al lang niet meer voor. Misschien vindt u de soort nog hier en daar op de aardappelplanten in een verwaarloosde volkstuin. De laatsten der Aardappeleters? (Voor een foto zie middenpagina)

ONGEWENSTE MUSEUMBEZOEKERS

Het komt wereldwijd voor, dat ongewenste museumbezoekers kunstwerken uit zwaar beveiligde musea stelen. Misschien kunt U zich de kunstroof nog wel herinneren, die ik in 2002 bij het Van Goghmuseum in Amsterdam plaats vond. Twee schilderijen werden meegenomen, die pas in 2016 weer werden teruggevonden bij Napels in Italië. Nee, het ging niet om de Aardappeleters, maar om een zeegezicht bij Scheveningen en een kerkje bij Nuenen.

De ongewenste museumbezoekers, die ik hier echter op het oog heb, zijn geen doortrapte misdadigers, maar piepkleine kevertjes van niet meer dan enkele millimeters. Er worden door deze kevertjes geen kostbare kunstschatten vernield. Ze zijn uitsluitend geïnteresseerd in dierlijke resten. En die zijn in grote getalen voorhanden in de verzamelingen van natuurmusea. Daar zijn deze kleine veel-

vraten berucht geworden door het aanvreten van talloze opgezette dieren en het vernielen van hele insecten-collecties. Weliswaar zijn het geen gevaarlijke criminelen, maar als museumbezoekers zijn ze net zo ongewenst.

Deze beestjes bestaan in werkelijkheid uit twee erg op elkaar lijkende soorten: de museumkever en de tapijtkever. Het verschil tussen deze twee zit hem vooral in de opbouw van de voelsprieten. Bij de museumkever bestaan deze uit 8 segmenten met een 2-ledige knop. De tapijtkever heeft 11 segmenten met een 3-ledige knop. Kenmerken, die je bij deze piepkleine beestjes alleen maar kan gebruiken bij een flink sterke vergroting met een binoculair! Verder zien ze er zo op het oog vrijwel hetzelfde uit. De tapijtkever (*Anthrenus verbasci*) is meestal wat bonter gekleurd dan de meer grijs-zwarte museumkever (*Anthrenus museorum*). Geen wonder, dat er nogal eens fouten worden gemaakt bij de determinatie van deze kleine kevertjes, en dat er op internet nogal wat afbeeldingen voorkomen, waarop echt niet te zien is om welke soort het gaat, of waarop de twee soorten zijn verwisseld.

Eigenlijk zijn de volwassen kevers, de imago's, niet de boosdoeners. Die leven heel onschuldig van ondiep liggend stuifmeel en nectar, zoals ze die bij voorbeeld op schermbloemen vinden. De schade wordt veroorzaakt door hun bruine, harige larven. Aan het einde van hun kleine lijfje bevindt zich aan weerskanten een bosje lange lichtgekleurde stugge haren, die bij gevaar als twee waaiers omhoog gestoken kunnen worden. Ze lijken dan op mini-stekelvarkentjes! In de vrije natuur vinden we hun donkerbruine bosjes haar in vogelnesten, in uitgedroogde kadavers, of in oude nesten van

insecten. Ze leven daar als nuttige opruimers van veren, haar, opgedroogde huiden, dode insecten en van voedselresten.

Deze van nature nuttige diertjes hebben echter ontdekt, dat er ook in onze stenen “nesten” wat te halen valt. Al duizenden jaren bekleden wij onszelf en onze huizen met bewerkte dierlijke producten. Wollen kleding, vloerkleden, dekens, leren schoenen, riemen, tassen. Een waar luilekkerland, waar ze al smullend hun vraatsporen in achter laten. Tot groot verdriet van ons mensen, die deze onschuldige etertjes te lijf gaan met mottenballen en veel ster-

kere verdelgingsmiddelen.

Tegenwoordig komen ze in onze huizen niet meer zo veel voor. Van katoen en kunstvezels moeten ze niets hebben. En ook niet van wol, waar iets anders doorheen is geweven, of van leer, dat met speciale middelen is behandeld. De moderne tijd heeft hun luilekkerland laten verdwijnen door het gebruik van andere materialen en ze weer terug gejaagd naar de ouderwetse voedselbronnen van vroeger. Terug naar de natuur!

Auteur en foto's Ben Prins, Uffelte

Wat is een waterrat?

De aanduiding waterratten heeft onder andere betrekking op mensen die zich in het water zeer goed thuis voelen. Zij danken deze kwalificatie aan de ratten die graag zwemmen. Die ratten stellen dan ook als eis dat watergangen deel uitmaken van hun territorium, het leefgebied waarin ze nestgelegenheid en voldoende voedsel tot hun beschikking hebben. Er zijn drie soorten ‘rat’ die aanspraak kunnen maken op de titel ‘waterrat’, elk met hun eigen leefwijze en met een eigen reden om, althans een deel van hun leven, aan de waterkant door te brengen. We hebben het dan over de woelrat, de muskusrat en de bruine rat.

Uiterlijk

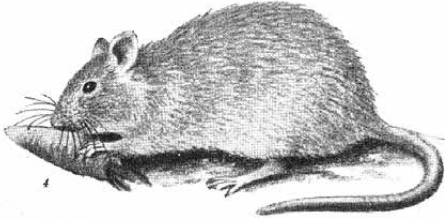
De ratten en muizen kunnen we, naast enkele bijzondere slaapmuizen als eikelmuis en hazelmuis, indelen in twee groepen. Dat is de groep van de echte of de ware muizen en de groep van de woelmuizen. Behalve aan het uiterlijk zijn deze groepen ook aan de vorm van het gebit van elkaar te onderscheiden. De echte muizen, waar de bruine rat bij hoort, hebben duidelijk zichtbare oren en ogen, een lange staart en een -ten opzichte van de woelmuizen- spitse snuit. De woelmuizen daarentegen zijn wat hun bouw betreft aangepast aan een ondergronds leven, hebben in de vacht verborgen oren en ogen, een korte staart en een -in vergelijking met de

ware muizen- stompe snuit. Wat staartlengte betreft wijkt de muskusrat, die samen met de woelrat bij de woelmuizen hoort, af. Hij heeft een lange, zijdelings afgeplatte staart. De gebitskenmerken worden vooral bekeken als prooiresten in braakballen van (kerk)uilen. Een alleseter zoals de bruine rat heeft knobbelkiezen en de planteneters zoals de woelrat en de muskusrat hebben plooi kiezen. Bij knaagdieren zitten in boven- en onderkaak twee tegenover elkaar staande snijtanden, die als kenmerk hebben dat ze permanent doorgroeien. Door het kauwen op voedsel slijpen deze snijtanden langs elkaar en slijten ze gelijkmatig af. En mocht door een voor het knaagdier onverkwikkelijk voorval een van de snijtanden afbreken, dan groeit de daartegenover staande snijtand door en vormt zich de zogenaamde olifantstand. Het gevolg daarvan laat zich raden. Opname van voedsel zal niet meer mogelijk zijn en het onfortuinlijke exemplaar zal van de honger sterven.

Bruine rat

De bruine rat is van de drie soorten degene die het minst aan water gebonden is. In het boerenland graaft hij zijn holen in slootkanalen bij akkers en boerderijen en in stedelijke omgeving in sloten waar bijvoorbeeld een overstort van de riolering uitkomt of bij water waar de vogels overvloedig worden gevoerd.

Zodra de oogst van het land is en er buiten minder voedsel voor ze beschikbaar is, trekken ze naar de bebouwing toe waar zich, bij voldoende nestgelegenheid en voedsel, een flinke populatie kan ontwikkelen. De bruine rat schaamt zich er niet voor om in gebouwen te gaan wonen als de omstandigheden goed

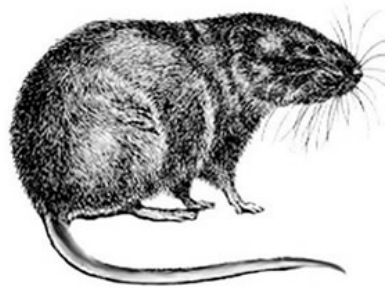

genoeg worden bevonden. Vooral in onoverzichtelijke situaties bij de opslag van goederen, bij inpandige spouwmuuren en ruimte tussen plafond en bovenliggende vloer voelt de bruine rat zich thuis. Hij moet wel vanuit zijn warme schuilplaatsen gemakkelijk bij voedsel en water kunnen komen. Maar omdat ze goed kunnen klimmen en dalen langs balken en palen, weten ze hun weg goed te vinden. De looppaden van bruine ratten zijn te herkennen aan de sporen die ze achterlaten. Dat kunnen keutels zijn, maar ook vetsporen die op randen en richels achterblijven. Overigens houden bruine ratten zich ook graag op in rioolstelsels. Bij gebreken in de riolering verlaten ze die om bijvoorbeeld in woningen overlast te veroorzaken. Dat zal overigens alleen het geval kunnen zijn als de huisaansluitingen aan de zijkant van het hoofdriool zitten. Dit komt met name nog bij oudere systemen voor.

Woelrat

De woelrat is klein heeft een donkerbruine tot zwarte vacht. Vanwege die kleur wordt hij in de volksmond ook wel het kleine zwarte watterratje genoemd. Die naam geeft al aan dat deze soort erg aan water gebonden is. In sloten met enigszins steile walkanten kunnen we de woelrat in onze omgeving dan ook tegenkomen. Mijn ervaring is dat woelratten met name in de schemering actief zijn. Maar ik ken een aantal gevallen waarin ze ook overdag

lustig in de sloot rond zwommen. Ze zijn niet erg schuw, zodat woelratten soms gemakkelijk waar te nemen zijn. Maar het moet gezegd worden, een belangrijk deel van het etmaal en dus van hun leven brengen ze in de ondergrondse gangenstelsels door. En dat is niet verwonderlijk, want hun voedsel bestaat voor het grootste deel uit de wortels van gewassen. Als woelratten in een veenweidegebied of moeras voorkomen, dan zal er niet direct zichtbare schade optreden. Anders kan dat

zijn in boomgaarden of tuinderijen en akkerbouwgebieden. Daar kunnen woelratten zorgen voor een grote economische schade. Ik ken voorbeelden van appelboomgaarden die door deze planteneters volkomen gerooid werden. Behalve van door hen zelf gegraven gangenstelsels maken ze ook gebruik van mollenritten. En hoewel ze de gangen die dicht bij de waterkant zijn gelegen het meeste gebruiken, vond ik ook wel schade op 75 meter afstand van de sloot.

Muskusrat

De muskusrat is echt een grote woelmuus. Als je die ziet lopen of zwemmen, dan maakt hij een forse indruk. Een belangrijk kenmerk is de al eerder genoemde lange, zijdelings afgeplatte staart. Deze soort is voor zijn leefwijze ook sterk aan water gebonden. Berucht is hij natuurlijk vanwege het feit dat de door hem gegraven holenstelsels vol kunnen lopen met water, waardoor er op termijn verzakkingen in bijvoorbeeld dijklichamen kunnen ontstaan. Daarom wordt de muskusrat actief bestreden door exemplaren weg te vangen. Ook in de Kop

van Overijssel worden muskusratten in alle kilometerhokken waar watergangen zijn, zoals kanalen en sloten-stelsels, waargenomen. En komt hij in natte gebieden voor, daar waar het aan steile oevers ontbreekt, dan kan de muskusrat ook van grassen en riet een soort koepelnest bouwen. Net als bij de woelrat heeft de muskusrat in zijn deel van de sloot meer ingangen van zijn hol, die door een gang in de lengterichting met elkaar zijn verbonden. Het voedsel van muskusratten is vooral plantaardig. Komen zij voor in agrarische gebieden met maïsteelt, dan schromen zij niet om de stengels van de planten door te knagen, zodat ze gemakkelijk bij de rijpe kolven kunnen komen. Klimmen is immers een tak van sport, die deze soort niet beheerst. Verschillende keren vond ik eet-plekjes waar muskusratten zich te goed hadden gedaan aan zwanenmossels. Overigens kent de muskusrat in voor- en najaar een trekperiode. In het najaar worden jonge dieren niet meer getolereerd in het territorium van de ouders en in het voorjaar gaan mannetjes op zoek naar nieuwe leefgebieden. In die periodes kun je muskusratten ook ver verwijderd van water aantreffen.

Waarnemingen

Vanwege de verborgen leefwijze van de drie genoemde soorten blijft het aantal zichtwaarnemingen vaak achter bij die van het vinden van sporen. Ik reken dan de zichtwaarnemingen van door de muskusratbestrijding gevangen exemplaren voor het gemak even niet mee. Vaker kunnen we de aanwezigheid van sporen gebruiken om een waarneming vast te leggen. Vraatsporen zijn vaak wel te herkennen, zeker als het schade aan landbouwproducten betreft. Soms kunnen pootafdrukken

in de modder ons naar de maker daarvan leiden. En de verzakkingen in walkanten die door woel- en muskusrat worden veroorzaakt zijn eenvoudig aan een van deze twee soorten toe te schrijven. Ook de keutels zijn verschillend van elkaar, waarbij kan worden bedacht dat woelmuizen, zoals de woel- en muskusrat, keutel-hoopjes maken in het veld. Maar het herkennen van de holingangen levert naar mijn idee het meeste resultaat op. Zo moet u weten dat muskusratten hun de ingangen van hun onder de waterspiegel hebben. Bij helder water is dan vast te stellen dat er een soort looppad op de bodem wordt gevormd. De woelrat heeft de ingangen van zijn hol op de waterlijn. Die ingangen zijn rond en hebben ongeveer de doorsnede van een mollengang. Kenmerkend voor alle woelmuizen is, dat het gangenstelsel schoon gehouden wordt. Alle wortels van grassen en andere planten worden weg geknaagd, waardoor er rond de ingangen van zijn hol een randje dode vegetatie ontstaat. De ingangen van de woelratholen zijn met elkaar verbonden door evenwijdig aan de sloot lopende gangen. Van de bruine rat bevinden ze zich boven de waterlijn. Deze zijn herkenbaar aan het uitgegraven zand. Bij een langere aanwezigheid van bruine ratten zijn ook de bovengronde looppaden die van en naar de ingangen van het hol leiden goed zichtbaar.

De waterrat bestaat dus niet. De genoemde drie waterratten komen allen in de Kop van Overijssel voor. Tijdens een excursie langs de waterkant kan het dus zomaar gebeuren dat je de (sporen van) woelrat, muskusrat of bruine rat vindt. Via de internetpagina van [waarneming.nl](http://www.waarneming.nl) kunnen de waarnemingen worden vastgelegd. Door dat te doen dragen waarnemers hun steentje bij aan het verspreidingsonderzoek van soorten in Nederland.

Auteur Ton Bode

Bronnen Foto's:

Bruine rat: Wat is dat voor een dier? samengesteld door, M.A. IJsseling 1952

Woelrat: <http://www.bongerdgrootveen.nl/ziekten/Woelrat/Woelrat.php>

Muskusrat : L.Prang & Co (1861-1897)

Een blauwe kikker

Op een dag, eind mei, kwam Ria het huis in gelopen met de mededeling dat er een blauwe kikker in de vijver zat. Ik zal wel ongelovig gekeken hebben. Grapje zeker? We zien regelmatig een grote bruine kikker in de tuin en in de vijver wonen permanent groene kikkers van allerlei formaat, die in de lente luidruchtig aanwezig zijn, maar een blauwe kikker hadden we nog niet. Maar nu dus wel (zie foto achterpagina). De eerste gedachte die dan bij je opkomt is die aan de heikikker. De mannetjes van deze soort verkleuren onder invloed van hormonen in de paartijd knalblauw. Deze blauwkleuring vindt plaats in maart en duurt slechts enkele dagen. Zodra de paartijd voorbij is krijgen ze weer de normale bruine kleur. In de wijde omgeving rondom onze vijver is geen geschikte biotoop voor heidekikkers te vinden en bovendien was het nu mei. Onze kikker was geen heidekikker, maar een blauwgekleurde groene kikker. De groene kleur bij kikkers wordt veroor-

zaakt door twee pigmenten: geel en blauw. Bij blauwgekleurde groene kikkers ontbreekt het gele pigment geheel of ten dele. Dit is een genetische kwestie en deze blauwkleuring is daarom bij deze kikkers blijvend aanwezig. Het verschijnsel van blauwkleuring wordt cyanisme genoemd en komt ook voor bij reptielen, bijvoorbeeld bij smaragdhaagedis, zandhagedis en levendbarende hagedis. Ook zijn er meldingen bekend van blauwe adders op enkele Friese heidevelden. In 2005 verscheen een artikel over blauwe kikkers in het blad van de Friese natuurvereniging Geaflecht. Zie www.geaflecht.nl/blauwe_kikkers_in_friesland Op dat moment waren bij de schrijver van dat artikel 45 meldingen bekend van blauwgekleurde groene kikkers, waarvan 39 uit Friesland (zie voor een kleurenfoto de achterpagina).

Auteur en foto's: Theo van de Graaf

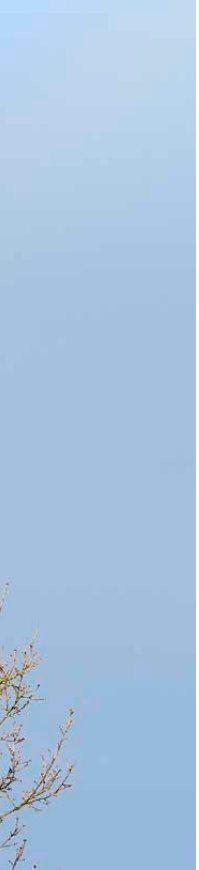
Geread eksternest - fotograaf Phillip Friskorn

Bloedrode heidelibel
fotograaf Willem-Jan Hoeffnagel

visarend met vis - fotograaf G.M. Stegeman

coloradokever *Leptinotarsa decemlineata*
fotograaf Ben Prins

roodborsttapuit - fotograaf Dick Woets

Wandeling door het Woldlakebos, verslag van de libellenexcursie

Op zaterdag 15 juli 2017 organiseert IVN Noordwest-Overijssel en KNNV De Noordwesthoek een wandeling door het Woldlakebos nabij De Weerribben. Onder leiding van gids Ben Prins gaan we op zoek naar libellen. Als we aankomen op de fiets horen we aan de zuidkant van de Ir. Luteijnweg de wielewaal, onze middag kan dan al niet meer stuk!

Het weer is redelijk, alhoewel iets te koud om grote aantallen te zien, want libellen zijn mooi-weer-vliegers. Ben geeft een korte en heldere inleiding over de hoofdkenmerken van libellen en de soorten die we kunnen verwachten. Ook vertelt hij over de levenscyclus van deze bijzondere insecten. Daarna gaan we op stap, gewapend met camera, verre- en/of dichtbij-kijker. Het ruikt heerlijk in het vochtige bos.

de oerverspin

We lopen langs water vol met de mooie witte bloemen van de kikkerbeet en het zeldzame krabbenscheer. Ongelofelijk hoeveel dieren hierop te vinden zijn, zoals waterspinnen, kevers, wantsen (o.a. een staafwants) en natuurlijk libellen. We zien verschillende larvenhuidjes, waar libellen uit geslopen zijn. Op de rietstengels ontdekken we de bloedrode hei-

de heidelibel

delibel, de gewone pantserjuffer en later ook

de Glanslibel

nog de zwarte heidelibel. De bruine - en de blauwe glazenmaker vliegen langs en de boven het water vliegende gevlekte glanslibel laat zich langdurig bekijken en fotograferen.

de kleine vuurvlieder

We zien niet alleen libellen, ook vlinders boeien ons: het groot dikkopje, landkaartje, de kleine vuurvliinder, de atalanta en de dag-pauwoog.

het Aziatische lieveheersbeestje

We komen veel lieveheersbeestjes tegen, vooral de veelkleurige Aziatische soort, die aan een opmars bezig is in Nederland. Het is het bekende verhaal van soorten die binnen de kortste keren de inheemse soorten overtreffen in aantallen.

Op de terugweg zien we ineens een gek zwart beest over het pad kruipen. Het lijkt een bé-tje op een zwarte grote naaktslak of een don-

larve van de grote spinnende watertor

kere rups. Het blijkt het laatste larvestadium van een grote spinnende Watertor te zijn. Deze larven hebben stevige kaken om de prooi te pakken en reageren fel als er een poging gedaan wordt om hem met een stokje van het pad af te krijgen. Ze gaan zich ingraven om als kever weer te voorschijn te komen.

We hebben geen grote afstand gelegd, maar wel veel gezien, ook nieuwe soorten. Leuk is dat in de groep veel mensen zijn die ook informatie geven over wat we zoal tegenkomen. Zo leer je ook van je medewandelaars. Na zo'n heerlijke en leerzame middag gaan we met een voldaan gevoel weer naar huis.

Auteur: R. Veltkamp

Foto's: Willem-Jan Hoeffnagel

Larvehuidje van een libel

Over de onvergetelijke IVN zomerweken van Colette de Haas

In 1984 is destijds de IVN zomerweek van start gegaan, met de bedoeling IVN ers met hun gezin kennis te laten maken met natuur, landschap en milieu. Het was meteen een groot succes. Er waren 70 deelnemers, waarvan de oudste 72 en de jongste anderhalf jaar telde. Colette de Haas komt vanaf 1987 in beeld. Welgeteld is dat dus 30 jaar geleden! Goede wijn behoeft geen krans. Toch willen we hier even bij stilstaan. De meeste onder ons kennen Colette wel. Haar enthousiasme en opgewekte natuur spreken boekdelen. Waar het hart vol van is stroomt de mond van over. Welke activiteit het ook is, Colette is er voor te porren. Ik ken haar onder andere van de Jeugd Natuur Club, van de redactie van het toenmalige IVN-Moerasblad en van de IVN-excursies. Vroeger ging

ze met haar ouders kamperen in de natuur en zo is dat zaadje geplant. Het virus heeft ook in haar gezin om zich heen gegrepen. Beide dochters zijn nu IVN gids en haar kleinkinderen hebben al heel wat inspiratie opgedaan. Colette is net terug van de IVN zomerweek 2017, die deze keer werd gehouden in Brabant tussen de steden Tilburg, Den Bosch en Eindhoven. Ook nu weer is de belangstelling groot. Zestig deelnemers, plus kinderen en begeleiders. Colette: "Er gaat erg veel tijd zitten in de voorbereidingen. Je doet het met elkaar. De organisatie bestaat uit zes personen. Het inschakelen van vrijwilligers, de PR, het maken van de flyers, een locatie kiezen, en met elkaar het programma bedenken en presenteren met een flitsend boekje. Ze zijn nu al weer bezig voor het volgende jaar!"

Dit jaar was de Zomerweek in Brabant, Nationaal Landschap "Het Groene Woud". Een gebied van 7500 ha, bestaand uit bos, heide, moeras en populierenlandschap. In het programmaboekje lees ik over de Loonse en Drunense Duinen, de Kampina, de Moerputten, en de Brand..... Sorry, te veel om op te sommen! U had er bij kunnen zijn. De week begon met een kennismakingsspel, verder waren er fietsexcursies, luisterde je naar lezingen, kon je determineren, wandelen, boompjes uittrekken, waar dat wenselijk was (op de werkdag), musea bezoeken en natuurlijk lekker eten en drinken. Met zijn allen rond het kampvuur, nog als toetje een spannend verhaal en uiteindelijk op je laatste benen nog net je tent bereiken om energie op te doen voor de volgende enerverende dag.

Dertig jaar is een mooi rond getal moet Colette gedacht hebben. Ze heeft besloten om te stoppen met haar taak binnen de organisatie van de Zomerweek. Dat betekent niet, dat er niet genoeg overblijft. Voor het Nivon organiseert ze in Friesland al 20 jaar elke maand een

flinke wandeling van ongeveer 15 kilometer door steeds een ander gebied. Omdat Colette zo haar contacten heeft, mag deze activiteit dan ook op grote belangstelling rekenen uit het gehele land. Het is een gezellig samen-zijn, genieten van wat je onderweg ziet, even aandoen wat interessant is, een hapje en een drankje. Het loopt!

Tot slot mag ik alvast verklappen waar de volgende Zomerweek van start gaat! Dat is in de omgeving van Wijchen, ten zuiden van Nijmegen, in de Ooypolder en de Uiterwaarden langs de Waal. De datum is van 3 tot 10 augustus. Mocht u dan niet kunnen, maar deze week een warm hart toedragen, dan kunt u een bijdrage leveren aan Stichting Zomerweek o.v.v. "Derdengelden". Het mag namelijk niet zo zijn dat de kosten deelname uitsluiten. Zo kan een tegemoetkoming de reddende factor worden. Wilt u meer weten, want er is natuurlijk veel meer te vertellen, neem dan hierover contact op met Colette de Haas van Harten.

Auteur: Adrie Janne Westerneng

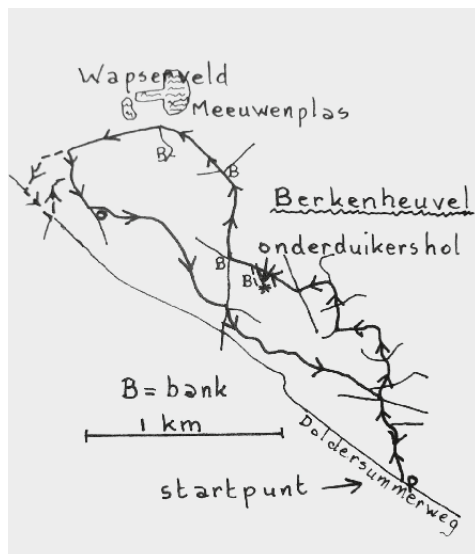
Wandeltip Berkenheuvel – 6,2 of 7 km

Toen ik in het jaar 2000 voor het eerst een wandeling maakte op Berkenheuvel (1), volgde ik een route die beschreven was in een brochure van Natuurmonumenten. Achtereenvolgens werden gele, rode en witte paaltjes gevolgd. De meeste indruk maakte het deel met de witte paaltjes, het verste deel dat langs het Wapserveld voerde. Toen ik veel later de wandeling nogmaals wilde maken, bleken de witte paaltjes verwijderd te zijn, een verkorting, maar ook een verarming van de route. Ongetwijfeld zal de reden van die verwijdering zijn, dat men dat deel van het gebied rustiger wilde maken. Gelukkig bestaan de paden nog steeds, al is te merken dat men er weinig of geen onderhoud meer aan pleegt. Dat heeft het voordeel dat die paden nu erg rustig zijn, maar het nadeel dat ze dreigen dicht te groeien. Gedurende een deel van de wandeling volgen we de oude witte paaltjes-

route langs het Wapserveld. Op één punt geef ik een alternatief, omdat ik vrees dat dit paaltje mettertijd wel eens helemaal zou kunnen verdwijnen. Kies je voor de alternatieve route, dan wordt de afstand 7 km. De paden kunnen flink modderig zijn. Bovendien lopen er koeien in het gebied die de paden hier en daar kapot trappen. Dat maakt het lopen er niet gemakkelijker op. In de zomer valt het meestal wel mee. Vooral in de herfst is het een mooi paddenstoelenbos.

Startpunt

Kies bij afslag 6 van de A32 richting Vledder. Blijf in Vledder richting Diever volgen. Ongeveer 6 km na Vledder zie je aan de rechterkant van de weg een bord richting (camping) Midzomer. Direct na dit bord linksaf, Doldersummerweg. Volg deze weg tot het einde van het asfalt. Hier linksaf de parkeerplaats op.

Routebeschrijving

a. Loop naar het einde van de parkeerplaats en ga op het fietspad linksaf. Na 20 m bij een paaltje met een rode en een blauwe pijl rechtsaf. Na 300 m komen we bij een driesprong. We verlaten de rood-blauwe route en gaan rechtdoor. Aan het einde komen we uit bij een dikke den recht voor ons. We steken het dwarspad over en gaan achter de dikke den naar links. Enkele meters voorbij het hek slaan we rechtsaf.

b. We steken eerst een vrij breed pad over en kruisen een stuk verderop een smaller paadje bij een paaltje met een blauwe pijl. Bij een grote rode beuk met laag hangende takken maakt het paadje een bocht naar links. Op tien meter na deze bocht zien we (het blad van) bosviooltjes aan beide kanten van het pad. Dat het hier nat is, kunnen we zien aan de begroeiing met grauwe wilgen. We komen uit bij een primitieve en half vergane bank die daarom de moeite van het bekijken waard is. Zittend op de bank heb je uitzicht op een poel met kikkers en gele plomp. De vroegere eigenaren van Berkenheuvel verpoosden op zomere dagen graag bij deze vijver. De rododendrons zijn een restant uit die tijd. Op 10 m achter de bank komen we uit op een breed bospad. Hier linksaf.

c. Na 200 m bij een paaltje met een gele en een rode pijl rechtsaf. We volgen nu een eindje de geel-rode route. Al gauw komen we bij een enorme omgevallen berk. Net voorbij de berk linksaf en bij het volgende paaltje met gele en rode pijl opnieuw linksaf. We steken een diepe greppel over en gaan rechtsaf. Bij paddenstoel 23272 rechtdoor. (Wie even linksaf gaat, kan het onderduikershol (2) bezoeken, 100 m vanaf de paddenstoel.) Op 100 m na de paddenstoel staat rechts een zomereik die op één meter hoogte een scherpe hoek naar links maakt. Op het bijna horizontale deel van de stam groeit eikvaren. Bij paddenstoel 23273 steken we het fietspad over en gaan dan direct rechtsaf. We volgen het zandpad, dat evenwijdig loopt aan het fietspad.

d. Na 500 m maken pad en fietspad een scherpe draai naar rechts. Er staan op dit punt twee bankjes. We lopen tussen de bankjes door en langs een afsluitboom. Vroeger heette dit pad de Grensweg. Deze weg vormde de grens tussen Berkenheuvel links van ons en het Wapsenveld rechts. We volgen het pad ongeveer 1 km. Dit is een goed biotoop voor roodborsttapuit, boompieper, boomleeuwrik en geelgors. Ook is het mogelijk hier kraanvogels te zien. (Op 31 juli 2017 zag ik er vier neerstrijken in het veld, maar ze worden vaker gezien.) Na 500 m passeren we op enige afstand een ven waar regelmatig watervogels te zien zijn, bijvoorbeeld wintertalingen en slobbeenden. Even verderop passeren we op kortere afstand een tweede ven. Nu even goed opletten. Op 250 m voorbij het laatste ven passeren we een omgevallen berk links naast het pad. Nu nog 60 m en dan linksaf, een smal en onduidelijk paadje over een heideveldje. Vind je het pad niet, kies dan voor het alternatief en lees verder bij e. Vind je het pad wel, steek dan het heideveldje over. Na enkele meters in het bos kom je op een kruising. Blijf rechtdoor lopen. Lees verder bij f.

e. Alternatieve route: Blijf rechtdoor lopen. Na 150 m maakt het pad een knik naar links. Na 200 m kom je uit op een onverharde weg met een fietspad. Hier linksaf. Na 200 m op een kruising van paden linksaf. Na 150 m bij een onduidelijke splitsing maakt het pad een

bocht naar rechts het bos in. Op 100 m na de bocht kom je op een kruising van smalle paden. Ga hier rechtsaf.

f. Op 200 m na de kruising bij een driesprong linksaf. Blijf direct na een erg natte plek op het pad rechtdoor lopen. Na ruim een kilometer komen we uit op een zandpad. Hier rechtsaf en steek het fietspad over. Voorbij het paaltje met de gele pijl linksaf. Volg nu de route met de gele pijltjes tot je uitkomt bij het hek waar we op de heenweg doorheen gingen. We verlaten hier de gele route. Op tien meter na het hek rechtsaf en steek het brede pad over. We volgen nu de rood-blauwe pijlen naar de parkeerplaats. Let op: bij de driesprong rechtdoor.

Achtergrondinformatie

1. Landgoed Berkenheuvel. Na het oorspronkelijke oerbos ontstond hier een heidelandschap dat gebruikt werd om het vee te laten grazen, plaggen te steken, enzovoort. In de zeventiende eeuw nam de belastingdruk toe. Agrarisch Drenthe moest evenveel bijdragen als de rijke koopmangewesten. De bevolking kon dit alleen opbrengen door de graanproductie te verhogen. Voor de akkers en de esen waren meer mest en heideplaggen nodig. Het gevolg was dat er meer schapen op de heide gehouden werden en dat het steken van heideplaggen toenam. Door het intensievere gebruik van de heide kon de vegetatie

zich niet meer herstellen. De wind kreeg vat op de kale bodem en er onstond stuifzand. In 1890 kocht mr. A.C. Van Daalen het landgoed. Hij probeerde het stuifzand vast te leggen door wallen op te werpen en het gebied te beplanten met bomen. Er werden vooral dennen aangeplant omdat die gebruikt konden worden als stuthout in de mijnen. Dat bracht het meeste geld op. Sinds 1969 is het gedeelte waar wij lopen in bezit van Natuurmonumenten en kan het bos zich op een natuurlijke manier ontwikkelen.

2. Onderduikershol. Tijdens de Tweede Wereldoorlog, in de winter van 1943-1944, vatte een groep verzetsstrijders uit Diever het plan op om bij een onopvallende zandheuvel in het dennenbos een schuilplaats te bouwen. De knokploeg groef de heuvel uit, bouwde van dennenstammen een hol en herstelde de zandheuvel in de oorspronkelijke vorm. Na een paar maanden hard werken was de schuilplaats gereed en verdwenen de verzetsmannen onder de grond. Eén van de leden was een verwoed lezer van indianenverhalen. Daarom kreeg het onderduikershol de naam “de Wigwam”. Soms zaten in het hol wel twintig mensen verscholen. Het monument bij het onderduikershol brengt acht plaatselijke verzetsmannen in herinnering die door verraad zijn omgekomen.

Auteur: Theo van de Graaf

Ekster in duindoorn - fotograaf Philip Friskorn

Excursies en Lezingen IVN-KNNV 4e kwartaal 2017

Vrijdag 6 oktober - Cultuurhistorische wandeling op de Bisschopsberg - KNNV

De Bisschopsberg met zijn hoogte van 17 meter is onderdeel van het boogvormige stuwwalcomplex van Steenwijk, waarop ook de Woldberg is gelegen. De stuwwallen zijn ontstaan in de voorlaatste ijstijd. In de daaropvolgende ijstijd zijn de afzettingen plaatselijk bedekt met een soms metersdikke laag dekzand. In de ondergrond komt keileem voor, waarop het grondwater kan stagneren.

Tijdens deze cultuurhistorische ochtendexcursie wandelen we over de noordflank van de "baarg" en gaan we zien hoe de mens deze natuur eeuwenlang naar zijn hand heeft weten te zetten. Op de grens van Drenthe en Overijssel zullen we o.a. een groot kringgraf aanschouwen. Ook bekijken we hoe onze voorouders de schrale dekzandbodems probeerden om te vormen tot iets vruchtbaarder bodems. Maar ploeteren blééf het: "Het moest zes dagen regenen en de zevende dag moest het stront regenen, anders groeide er niks!"

De excursie start om 10.00 uur en duurt ongeveer anderhalf uur. Verzamelen op de Parkeerplaats aan de "Amerikaanse Defensieweg" te Havelterberg. Dit is vanaf de A32 gezien bij Havelterberg de derde straat links, zonder straatnaambordje.

Meer informatie: Liesbeth Hermans, telefoon 0521-516664.

Opgeven graag via e-mail: liesbeth.hermans@ziggo.nl

Zaterdag 14 oktober - Paddenstoelenexcursie Holtingerzand Uffelte KNNV

De paddenstoelenexcursie gaat dit jaar naar een gedeelte van het Holtingerzand in Uffelte.

Voor we aankomen bij de bossen van het Holtingerzand, lopen we eerst over het fietspad langs de Studentenkampweg in Uffelte. Juist die berm langs het fietspad is vaak rijk aan paddenstoelen. varkensoren, bruine bekerzwammen, nevelzwammen, russula's, maar ook houtbegeleiders als de berkenzwam en echte tonderzwam kunnen we hier vinden.

Het Holtingerzand is een geheel ander biotoop, met veel naaldhout. Misschien vinden we de gele ridderzwam, glanzende ridderzwam, duivelsbroodrussula of de zeldzame echte tolzam. Uiteraard zijn de weersomstandigheden een bepalende factor.

We vertrekken om 9.00 uur van de grote parkeerplaats bij NS-station Steenwijk, overkant spoor, aan de Eesveense kant, ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk. Deelnemers die niet naar Steenwijk komen, kunnen rechtstreeks naar de Studentenkampweg in Uffelte gaan. We parkeren in de berm vlakbij de Kampeer- en Groepsaccommodatie 't Holtingerzand, ook wel de Witte Hoeve genaamd, vanwege de kleur van de boerderij, Studentenkampweg 2, 7975 RD Uffelte. Hier start de wandeling om ca. 9.30. De excursie duurt tot ongeveer 12.30 uur. Om ca. 13.00 zijn we weer terug in Steenwijk. Nadere informatie bij Jaap Veneboer, tel. 0521-517628.

Maandag 16 oktober 2017- Lezing ijsvogels in het Gooi en de Vechtstreek

Deze avond vertelt ijsvogelkenner Jelle Har der ons over het leven van de ijsvogel. In zijn presentatie komen uiterlijk, leefgebied, broeden, voedsel en de manier van voedsel zoeken aan bod. Vanaf het begin van de jaren negentig is Jelle bezig met onderzoek aan ijsvogels in zijn woonomgeving Hilversum. De ontwikkeling sinds 1995 van de populatie ijsvogels in het Gooi en de Vechtstreek zal worden belicht. Maar het leven van de ijsvogels is daar niet anders dan bij ons. Een vergelijking met de ijsvogelstand in onze omgeving en afgezet tegen de landelijke broedvogelstand zal worden gemaakt. Daarna wordt met wat

voorbeelden duidelijk gemaakt hoe de mens ijsvogels kan helpen aan meer broedgelegenheid. Na de pauze neemt een film ons mee naar een stadsparkje ergens in het westen van Noord-Brabant en laat het aangepaste leven van de ijsvogels daar zien. De gevaren van de

stadse omgeving en de winter zijn daarin goed in beelden en geluid gevangen.

Dat wij ijsvogels aan nestgelegenheid kunnen helpen door het maken van broedwanden zal ook aan de orde komen. Laat u deze avond niet ontgaan en kom alles te weten van deze prachtige vogel die ook in onze omgeving op veel plaatsen kan worden gezien.

Aanvang 20.00uur.

Plaats: de Klincke, Kerkstraat 16, Steenwijk

Zaterdag 28 oktober - Natuurfotografie wandeling, thema paddenstoelen op de Woldberg - de Eese. IVN

Herken je het probleem? Tijdens een wandeling zie je iets geweldigs! Je hebt je camera bij de hand en je fotografeert het. Bij thuiskomst (of al eerder) blijkt de foto je beleving niet goed weer te geven met

teleurstelling als gevolg. Daarom organiseren we dit jaar een natuurfotografie wandeling, waarbij IVN natuurgids en (natuur) fotograaf Gerrit Houtschild tips geeft om tot betere/mooiere foto's te komen.

Voor wie is de bijeenkomst bedoeld:

- Iedere natuurliefhebber die wel eens een camera meeneemt,
- De soort camera is niet van belang
- Wenselijk is dat je de instellingen van je camera weet te vinden,
- Geen specifieke technische kennis van je camera is vereist,
- Al wandelend wordt advies gegeven.

Deze natuurfotografie wandeling is zeer laagdrempelig en bedoeld voor de natuurliefhebber die graag zijn/haar beleving wil vastleggen, maar nog niet goed weet hoe.

Tijd: 10.00 – 12.00. Verzamelplaats: Parkeerplaats Woldberg bij Tuks T-huis, Bergweg 71 8334 MC Tuk (via tunneltje onder A32, recht door naar P-plaats in het bos).

De ochtend staat onder leiding van Gerrit Houtschild en Piet Hein Klip

Opgave en informatie voor 27 oktober 12.00 uur bij Gerrit Houtschild: g.houtschild@home.nl of tel. 06-11309982

Bij slecht weer gaat deze excursie niet door i.v.m. vochtgevoeligheid van fotoapparatuur !

Zondag 5 november – Kleurenpracht in Park Rams Woerthe. IVN

Struin deze zondagmiddag door het park van Rams Woerthe en ontdek welke kleurenpracht er is ontstaan, nu we al diep in de herfst zitten en de winter nadert.

Hoe maken plant en dier zich klaar voor de winter ? Samen gaan we op onderzoek, naar wat er valt te ontdekken !

We starten om 14.00 bij de hoofdingang van Rams Woerthe, Gasthuislaan 2 8331 MX Steenwijk. Daar zijn we om ca. 16.00 weer terug.

Opgave en informatie bij Roely Luyten: r.luyten@home.nl of tel. 06-11317756.

Woensdag 15 november – Sterrenkijken bij Sterrenwacht De Weerribben. IVN

Beleef het heelal op deze avond bij de nieuwe Sterrenwacht De Weerribben !

Het programma bestaat uit 2 delen. Eerst worden we meegenomen het heelal in, met behulp van een 3D-computeranimatie. De Cas-

sini ruimtesonde en de recente spectaculaire beelden van Saturnus zijn daarbij een actueel thema. Daarna krijgen we ruim de gelegenheid (als de bewolking het toelaat!) om door de spiegeltelescoop zelf planeten en sterren te verkennen. De spiegeltelescoop, met een doorsnede van 60 cm, behoort tot de grootste van Nederland. De avond staat onder leiding van Wim Liesker van de sterrenwacht.

Sterrenwacht De Weerribben is gevestigd op Oudeweg 113, 8376 HS Ossenzijl. Het programma start om 19.30 en eindigt om 21.00.

Let op! De sterrenwacht ligt aan het fietspad langs de Kalenbergergracht tussen Ossenzijl en Kalenberg en is niet per auto bereikbaar (wel per fiets en te voet!). U kunt op deze avond ook gebruik maken van de speciale gratis punter-veerdienst. De punters vertrekken om 19.00 vanaf de kade bij Kalenberg-Noord 6a, 8377 HC Kalenberg. De punters komen daar om 21.30 terug.

Opgave en informatie tot 14 november 12.00 bij Henk Mulder : henkmulder525@gmail.com of tel. 0561-477574.

De entreekosten voor de sterrenwacht zijn (incl. koffie) € 5,- p.p. Max. aantal deelnemers 18, waarvan 10 per boot.

Maandag 20 november - Lezing over kleine marterachtigen

foto: Emile de Leeuw

Vanavond neemt Erwin van Maanen van de werkgroep kleine marterachtigen ons mee in de wonderse wereld van wezel, hermelijn en

bungzing. Aanleiding om te kiezen voor dit onderwerp is de bijzondere waarneming van een hermelijn met een nog kaal jong in januari van dit jaar in de buurt van De Auken / Dwars-sloot-oost. Foto's van dit dier haalden in elk geval de lokale pers en werden ook in het voorjaarsnummer van Koppel opgenomen. De vraag werpt zich dan op hoe het eigenlijk met het voorkomen van de hermelijn is gesteld en hoe het met de andere kleine marters gaat. De leefwijze van de drie genoemde soorten komt aan bod, maar ook het onderzoek naar de verspreiding dat door de genoemde werkgroep in Overijssel en daarbuiten wordt uitgevoerd. De moerasgebieden in onze omgeving zijn in dit kader enkele jaren geleden geïnventariseerd. Kortom, wie ziet er wel eens een hermelijn of wezel in het buitengebied. De slinkse leefwijze prikkelt de nieuwsgierigheid. Vanavond is er de kans om de vragen die er bij u leven beantwoord te krijgen.

Op deze dag gaan we vogels kijken in Gaasterland, waar we veel eenden- en ganzensoorten kunnen verwachten. We hopen nog trekvogels waar te kunnen nemen, maar standvogels en wintergasten krijgen natuurlijk ook onze aandacht. De excursie zal ongeveer de volgende route aannemen: van Steenwijk via Ossenzijl naar Lemmer, dan via de Leien richting Oudemirdum. Daarna volgen we de kustlijn naar Stavoren en vervolgens onze weg via Warns naar de Workumer Buitenwaard, waar altijd veel te zien is. Onderweg doen we een nieuw uitkijkpunt aan!!!! Een verrekijker, warme kleding en lunch zijn op deze dagexcursie niet overbodig.

We vertrekken om 8.30 van de grote parkeerplaats bij NS-station Steenwijk, overkant spoor, aan de Eesveense kant, ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk. Dan rijden we

naar de parkeerplaats van het Buitencentrum Staatsbosbeheer, Hoogeweg 27, 8376 EM Ossenzijl. Daar vertrekken we om 9.00. Om 16.00 zijn we terug in Ossenzijl en om 16.30 zijn we weer in Steenwijk.

Opgave en informatie bij Albert Steenbergen: albertsteenbergen@hotmail.com of tel. 0521-513547 of 06-20934308

**Maandag 18 december 2017, lezing door Philip Friskorn
"Ameland en Terschelling, eilanden om te ontdekken".**

Het waddengebied is de laatste echte wildernis van Nederland en enige jaren geleden tot Werelderfgoed verheven. De Waddenzee neemt met zijn getijdenwisseling een bijzondere plaats in het Nederlandse landschap in. Elk van onze Waddeneilanden herbergt een unieke natuur met zeven biotopen over een afstand van minder dan drie kilometer: zee, strand, duin, natte duinen, heide, polder en

wad. Philip neemt ons mee van West-Terschelling via de Bosplaat tot Het Oerd en De Hon op Ameland. In het broedseizoen van de vogels zijn delen van de eilanden niet toegankelijk om de zo noodzakelijke rust voor de broedvogels te waarborgen. Maar ook de op de eilanden aanwezige soorten zoogdier profiteren hiervan. En natuurlijk is de Waddenzee in de trektijd een belangrijke pleisterplaats voor de trekvogels in voor- en najaar. Zij komen hier energie opdoen om verder te vliegen naar hun broed- of overwinteringsgebieden. Bent u ook nieuwsgierig naar welke bijzondere soorten vogels en zoogdieren stand houden in een uniek landschap met een prachtige plantengroei, ga dan mee op ontdekkingsreis in eigen land en beleef de natuur van Ameland en Terschelling.

Aanvang: 20.00 uur

Plaats: **Let op: deze lezing wordt gegeven in het Vestzaktheater van schouwburg De Meenthe, Stationsplein 1, Steenwijk.**

Foto's Philip Friskorn

Activiteiten van de Geologiegroep

*Zaterdag 7 oktober 2017

Een geologische fietsexcursie in Drenthe

De werkgroep Geologie organiseert, evenals in 2016, een fietsexcursie in Drenthe onder leiding van Dirk Lont. Deze keer wordt gefietst in de omgeving van Borger. De tocht is ongeveer 34 km, de starttijd is om 10 uur.

Het vertrekpunt is het Buitencentrum van Staatsbosbeheer bij het Boomkroonpad, Steenhopenweg 4, 9533 PN Drouwen.

Dat is ongeveer iets westelijk van punt 86 op het kaartje dat weergegeven wordt op

<http://www.staatsbosbeheer.nl/Natuurgebieden/hondsrug/buitencentrum> (zie p.28)

Onderweg zullen er voldoende gelegenheden zijn om aan te sterken.

Tijdens de route wordt aandacht besteed aan zowel de geologie, zoals aan zoutkoepels, ijstijden, waterscheiding en de Hondsrug, als aan de cultuurhistorie over een periode van ongeveer 5000 jaar, met andere woorden van recent tot ver terug in het verleden.

In ieder geval worden het infocentrum van het Geopark de Hondsrug in Borger bezocht en de

Kaartje bij
geologische
fietsexcursie in
Drenthe (zaterdag
7 oktober 2017)

winkel Versteend Geopark in Drouwen.
Inlichtingen en opgave vooraf mogelijk bij
Zwaan Beijk, tel. 0521-516777,
e-mail: zwaanbeijk@ziggo.nl

*Dinsdag 10 oktober 2017

Op de eerste avond van het seizoen 2017/2018 komt de geologiewerkgroep bijeen om over de vakantie(-s) te praten, de bijzondere vondsten hierin gedaan aan elkaar te laten zien, worden er plannen gemaakt, krijgen degenen die iets 'bijzonders' thuis hebben liggen gelegenheid daarover te vertellen, enzovoort.

Na de pauze zal Bert Hummel verslag doen (en plaatjes laten zien) van de excursie naar het boorterrein van Vermilion op de locatie Eesveen. Enkele leden van de geologiewerkgroep van De Noordwesthoek waren hier te gast op de avond van 20 juli.

*Dinsdag 14 november 2017

Ernest Mols geeft een lezing met de titel:
"Zomaar vuistbijlen zoeken langs een beekdal".

Het gaat om opmerkelijke vondsten die Ernst deed langs een eeuwenoude beek in Oost-Turkije. Hij zal deze resultaten koppelen aan soortgelijke vondsten die recent gedaan zijn in het stroomdal van de Drentse Aa en die momenteel volop in de belangstelling staan. Hij neemt voor deze gelegenheid allerlei typen vuistbullen mee.

*Dinsdag 12 december 2017

Het onderwerp van de lezing op deze avond is "IJzer".

Bauke Terpstra geeft deze lezing en schreef alvast hiervoor:

"IJzer is voor ons een heel algemeen begrip, maar er gaat een wereld van bijzonderheden schuil achter deze naam. In de ons omringende Kosmos wordt het gevormd, onder immense druk in de kernen van sterren. Op en in de aarde komt het veel voor. Verschillende soorten ijzer, in welke vorm dan ook en voorkomend in diverse landschappen, worden tijdens deze lezing belicht. Waar en hoe wordt het in Nederland aangetroffen? Hoe komt ijzer tot uiting in onze vondsten van zwervstenen en mineralen? Maar vooral, hoe leerden mensen er gebruik van te maken? "

In 2018 zijn er geologielezingen op

- =9 januari,
- =13 februari,
- =13 maart
- =10 april.

De onderwerpen waarover gesproken zal worden, staan in de volgende nummers van Koppel.

N.B.: Alle avonden van de Geologiewerkgroep worden (tenzij anders vermeld) op de tweede dinsdagavond van de maand gehouden en beginnen om 19.30 uur in Zaal 3 van De Meenthe en eindigen rond 22.00 uur.

Uit het IVN-bestuur

De zomerperiode is achter de rug en het IVN-bestuur heeft zijn taak weer vol verve opgepakt. Overigens is het bestuur ook in de zomermaanden enkele keren bijeen geweest en niet alleen aan de vergadertafel, maar ook net als in enkele voorgaande jaren in de sloep van voormalig secretaris Lute Nederhoed. Op deze manier wordt het aangename met het nuttige verenigd en worden er, al varende, allerlei ideeën tegen het licht gehouden die in de toekomst mogelijk voor nieuwe impulsen kunnen zorgen. Ongetwijfeld hoort u daar later meer over. En natuurlijk wordt er tijdens zo'n vaartocht ook genoten van de prachtige natuur, in dit geval het gebied in de buurt van Belt-Schutsloot.

Het varende bestuur van IVN Noordwest-Overijssel. Van links naar rechts: Henk Mulder, bestuurslid, Rian Hoogma, voorzitter, Maarten Punt, penningmeester en Roely Luyten, secretaris.

*Activiteiten

De afgelopen maanden zijn er heel wat natuurexcursies gehouden. Over het geheel genomen was de belangstelling hiervoor goed. Ook de rondgang met de natuurkoffer langs verzorgingshuizen en dagopvangcentra verliep goed. Het aanvankelijke plan om aan het regionale evenement "Over het Hek" deel te nemen kon om praktische redenen geen doorgang vinden. Na een zomerstop zijn de activiteiten van de vogelgroep, de jeugdnatuurclub en team uurtje natuurtje inmiddels weer opgestart.

*Ledendag 2017

In aansluiting op de publicatie in de vorige "Koppel" zijn er nog enkele herinneringsmails verstuurd over de op zaterdag 7 oktober te houden IVN-ledendag. Plaats van handeling is die dag het boerenbedrijf van de familie Westra in Oudemirdum met aansluitend een gezamenlijke lunch. Als u snel bent kunt u zich nog aanmelden bij secretaris Roely Luyten.

*Kuunder punter

Regelmatig worden natuurgidsen van IVN ingezet bij vaartochtjes van de meer dan honderd jaar oude Kuunder punter, de KU11. Bekken zal worden of IVN komend seizoen ook zelf een excursie kan organiseren met inzet van deze punter. Met het betrokken bestuur van de Kuunder punter heeft hierover overleg plaatsgevonden.

*Protocol voorkomen ongewenst gedrag

Vooraf instanties en verenigingen, die met kinderen/jeugd werken, hanteren voor de betrokken vrijwilligers doorgaans een protocol "voorkomen van ongewenst gedrag". Ook IVN werkt eraan dit te formaliseren. Respect voor elkaar, gelijkwaardigheid, integriteit, eerlijkheid en veiligheid vormen de basis voor zo'n protocol, dat met ingang van het seizoen 2017/2018 voor nieuwe vrijwilligers zal gelden.

*Nieuw logo IVN

De landelijke raad van IVN is akkoord gegaan met een nieuw logo. Om de kosten tot een minimum te beperken zal invoering van dit nieuwe logo gefaseerd plaatsvinden. Dit najaar wordt met de invoering begonnen.

*Nieuwjaarsbijeenkomst

Dit jaar is het de beurt van IVN Noordwest-Overijssel om begin januari 2018 de nieuwjaarsbijeenkomst te organiseren voor de gezamenlijke leden van beide natuurorganisaties in dit gebied. Nadere berichten hierover zullen binnenkort volgen.

**KNNV Koninklijke Nederlandse
Natuurhistorische Vereniging,
vereniging voor veldbiologie**

KNNV Afdelingsbestuur
Postbus 171
8330 AD Steenwijk
Bankrek.nr: NL95INGB0001027674 t.n.v. KNNV,
afd. De Noordwesthoek Steenwijk.

Voorzitter

Ton Bode, 0521 512074
voorzitter@noordwesthoek.knnv.nl

Secretaris

Thijs Krösschell,
0521 795081
secretaris@noordwesthoek.knnv.nl

Tweede secretaris

Tilly Berkenbosch,
0513 688463
tilly.berkenbosch@planet.nl

Penningmeester en ledenadministratie

Annette Bos, 06 51387138
penningmeester@noordwesthoek.knnv.nl

Bestuurslid

Emile de Leeuw,
0653643469
webmaster@noordwesthoek.knnv.nl

Bestuurslid vacant

Bestuurslid vacant

Waarnemingen

Ton Bode,
0521 512074
ton.bode@planet.nl

N.B.De Noordwesthoek heeft
een ANBI-status.

**IVN Vereniging
voor natuureducatie en
duurzaamheid**

IVN Afdelingsbestuur
Postadres Het Eenspan 6
8332 JG Steenwijk
Bankrek.nr: NL45INGB0000342784 t.n.v. IVN
afd. Noordwest Overijssel Steenwijk

Voorzitter

Rian Hoogma
Binnenpad 44 8355 BS Giethoorn
0521 362279
jagerhoogma@hotmail.com

Secretaris

Roely Luyten
Het Eenspan 6
8332 JG Steenwijk
0521-523740
0611317756
IVN-secr.NWO@ziggo.nl

Ledenadministratie

Lyda Feenstra,
de Hilde 4, 7948 DS, Nijeveen
0522 251098
lydafeenstra45@gmail.com

Penningmeester

Maarten Punt
Venebosweg 2 Ossenzijl 8376 EN
0561 851393
puntm@casema.nl

Bestuurslid

Henk Mulder
Oudeweg 97, 8376 HS Ossenzijl
0561 477574
henkmulder525@gmail.com

Bestuurslid vacant

Werkgroepen KNNV en IVN

KNNV

Vogelwerkgroep

vacature coördinator

Weidevogelbescherming Ynske Ypma

0521 360921

ynskeypma@home.nl

Wintervoeding Jaap de Jong

0521 362389

Plantenwerkgroep Candida van Wirdum

0521-521106

candida@jolicoeur.nl

Vlinder en libellenwerkgroep

Arjen Lensen

06-29077923,

arjen.nat@gmail.com.

Geologiewerkgroep Wim Brussee

0521 516373

krebberbrussee@hetnet.nl

Werkgroep Wolterholten Ernst J.Kleis

0521 513845

ej.kleis@hetnet.nl

Lezingen vacature

t.a.v. Ton Bode

ton.bode@planet.nl

Excursies

vacature voor Saskia Holleboom en Hugo Hemelrijk

0521 850963

saskia_holleboom@hotmail.com

Natuur en milieuplatform Henk Plat

0561 452117

henk.plat@planet.nl

Websitebeheer Emile de Leeuw

0653 643469

webmaster@noordwesthoek.knnv.nl

Website: www.knnv.nl/noordwesthoek

De Contributie en lidmaatschap

KNNV leden € 34,50

KNNV huisgenootleden € 19,50

NWH en NWH huisgenootleden € 17,00

(nieuwe NWH leden niet meer mogelijk) Contributie moet voor 1 maart ontvangen zijn.

Opzegging schriftelijk vóór 1 november opgeven aan de Ledenadministratie

Leden ontvangen het blad "Koppel" en het tijdschrift van de landelijke KNNV

IVN

Excursies en gidsen

Coördinatie: Henk Mulder

0561 477574

henkmulder525@gmail.com

Aanvraag excursies en gidsen:

Roely Luyten

het Eenspan 6, 8332 JG Steenwijk

IVN-secr.NWO@ziggo.nl

Uurtje Natuurtje

Lucille Keur

0561 477574 / 0624792192

lkeur@hetnet.nl

Vogels

Albert Steenberg

0521 513547

albsteenbergen@hotmail.com

PR

Jan Feenstra, Nijeveen

0522 251098 / 06 53116070

janfeenstra46@gmail.com

Natuurkoffers

Contactpersoon: Gerry Teurlinckx

0521 513495

gerryteu@planet.nl

Werkgroep Jeugdnatuurclub

De Weerribben

Wieke Nijland contactpersoon

0522 244766

janenwieke88@gmail.com

Websitebeheer

Louis Volkers

0521 521377

ivn.nwo.web@gmail.com

Website:

www.ivn.nl/afdeling/noordwestoverijssel

Contributie IVN € 20,00 per jaar

Leden ontvangen het blad "Koppel" en "Mens en Natuur", tijdschrift van het landelijk IVN

Donateur kan iedereen worden, die geen wer-

kend lid kan of wil zijn, maar wel het verenigings-

werk wil steunen: bijdrage € 20,00 incl "Koppel"

Huisgenotenlid bijdrage € 5,00

Beëindiging van het lidmaatschap IVN Noord-

west Overijssel, via schriftelijke opzegging bij het

secretariaat van het IVN vóór 1 november van het

lopende jaar.

Retouradres: postbus 171 - 8330 AD Steenwijk

Fotograaf Theo van de Graaf

IVN
Vereniging voor
natuureducatie en
duurzaamheid afdeling
Noordwest-Overijssel

KNNV
vereniging voor
veldbiologie
De Noordwesthoek